

ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ

στο νομοσχέδιο «Βελτιώσεις της Ποινικής Νομοθεσίας για τους ανήλικους δράστες, πρόληψη και αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της εγκληματικότητας των ανηλίκων»

Προς τη Βουλή των Εφήβων

Συμπληρώθηκαν ήδη εννέα χρόνια από τη δημοσίευση και θέση σε ισχύ της νέας νομοθεσίας για τους ανήλικους δράστες εγκληματικών πράξεων (ν. 3189/2003). Η νομοθεσία αυτή αποτελεί βασική συμβολή στον εκσυγχρονισμό και εξορθολογισμό, αλλά κυρίως στον εξανθρωπισμό του ελληνικού δικαίου ανηλίκων, μέσα στο πλαίσιο μιας δικαιοκρατούμενης κοινωνίας. Θα πρέπει βέβαια να παρατηρηθεί ότι ορισμένες από τις νομοθετικές προτάσεις της επιτροπής που εκπόνησε τότε το σχέδιο νόμου δεν υιοθετήθηκαν από την τότε Κυβέρνηση, ίσως διότι θεωρήθηκαν τολμηρές για την εποχή τους. Είναι επίσης σημαντικό ότι κατά τη διάρκεια των εννέα αυτών ετών, χάρη στον πλούσιο επιστημονικό διάλογο που αναπτύχθηκε, εντοπίστηκαν και ορισμένα κενά ή αστοχίες της νομοθεσίας, που θα πρέπει πλέον να αντιμετωπιστούν με συστηματικό και ορθολογικό τρόπο.

Η πρώτη τομή θα πρέπει να γίνει στον θεσμό του ποινικού σωφρονισμού. Ο ποινικός σωφρονισμός, μολονότι τροποποιήθηκε με το νόμο του 2003, με τον οποίο καταργήθηκε η αόριστη διάρκειά του, παρέμεινε ωστόσο αμετάβλητος όσον αφορά τα χρονικά του όρια, παρά την αντίθετη πρόταση της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής, αλλά και τα διεθνώς κρατούντα. Και μπορεί βέβαια να αναγνωρίζεται γενικά, ότι ο ποινικός σωφρονισμός επιβάλλεται μόνον «ως έσχατο μέτρο» και ότι δεν έχει ανταποδοτικό, αλλά παιδαγωγικό χαρακτήρα, ότι επιδιώκεται δηλαδή, με αυτόν η βελτίωση του ανηλίκου και η ομαλή επανένταξή του στην κοινωνία, δεν μπορεί όμως να παραγνωρίζεται κανείς το γεγονός ότι πάντως αποτελεί «ποινή» που συνεπάγεται στέρηση της ελευθερίας του ανηλίκου, και άρα συνιστά γ' αυτόν τιμωρία. Πρέπει επομένως να υπάγεται σε όλες τις δεσμεύσεις που ισχύουν και για τις υπόλοιπες ποινικές κυρώσεις, κυρίως ως προς την τήρηση των αρχών της νομιμότητας, της αναλογικότητας και της ίσης μεταχείρισης.

Η Επιτροπή της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει συστήσει στην ελληνική κυβέρνηση την κατάργηση της διάταξης που προβλέπει ότι το ανώτερο όριο του ποινικού σωφρονισμού είναι 20 έτη. Το πρόβλημα επιτείνεται εξαιτίας των προϋποθέσεων που προβλέπει ο νόμος για την επιβολή του ποινικού σωφρονισμού στο άρθρο 127 του Ποινικού Κώδικα (Π.Κ.). Με βάση το άρθρο αυτό, ο περιορισμός σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων μπορεί να επιβληθεί, όταν το δικαστήριο, ερευνώντας τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέστηκε η πράξη και την όλη προσωπικότητα του ανηλίκου, κρίνει ότι είναι αναγκαίος ο ποινικός σωφρονισμός του για να συγκρατηθεί από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων. Η διάταξη αυτή έχει επικριθεί, όχι μόνο γιατί συνδέει την επιβολή της ποινής με την αβέβαιη κρίση για τη μελλοντική συμπεριφορά του ανηλίκου, αλλά και επειδή επιπλέον δεν θέτει κανένα περιορισμό ως προς τη βαρύτητα της πράξης που έχει τελεστεί, επιτρέπει την επιβολή ποινής στερητικής της ελευθερίας ακόμα και σε ανηλίκους 13 ή 14 ετών, μολονότι τούτο φαίνεται να βρίσκεται σε αντίθεση με τις διεθνείς τάσεις ως προς τα μέτρα που μπορούν πράγματι να βοηθήσουν τους ανηλίκους σε αυτές τις ηλικίες και οδηγεί σε διακριτική μεταχείριση των ανηλίκων, αφού η καταδίκη συναρτάται με όλους τους όρους της ζωής τους και όχι με την πράξη που έχουν τελέσει, έτσι ώστε το μέτρο να επιβάλλεται τελικά κατά βάση σε όσους προέρχονται από οικογένειες που δεν έχουν την οικονομική δύναμη να στηρίζουν τα παιδιά τους.

Στην πράξη άλλωστε φαίνεται να επιβεβαιώνεται διαρκώς, ότι ο εγκλεισμός επαυξάνει τον κίνδυνο υποτροπής, επειδή ακριβώς θέτει τον νέο στο περιθώριο, επιτείνει το στιγματισμό του και εμποδίζει την ομαλή κοινωνική του επανένταξη, γεγονός που οδηγεί στη σκέψη περιορισμού του ποινικού σωφρονισμού στις περιπτώσεις μόνον ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων που τελούνται μάλιστα από ανηλίκους μεγαλύτερους των 15 ετών, όπως ισχύει και σε πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Θα πρέπει επιπλέον να σημειωθεί ότι και το άρθρο 17.1. περ. γ' των Στοιχειωδών Κανόνων των Ηνωμένων Εθνών για την Απονομή Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους, γνωστών και ως Κανόνων του Πεκίνου (Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ή The Beijing Rules, Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, Απόφαση 40/33), προβλέπει ρητά ότι, «Στέρηση της προσωπικής ελευθερίας δεν επιβάλλεται, εκτός αν ο ανήλικος κηρύχθηκε ποινικά υπεύθυνος για σοβαρή πράξη βίας κατ' άλλου προσώπου ή για κατ' επανάληψη τέλεση άλλων σοβαρών εγκλημάτων και αν δεν υπάρχει άλλη κατάλληλη απάντηση».

Σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, εξάλλου, υποστηρίζονται με έμφαση τάσεις επέκτασης του πεδίου εφαρμογής του ποινικού δικαίου των ανηλίκων και σε άτομα μετεφηβικής ηλικίας ή νεαρούς ενήλικες, επειδή συχνά η εγκληματική συμπεριφορά των ατόμων αυτών σχετίζεται με το μεταβατικό στάδιο της ανάπτυξής τους και είναι γι' αυτό παροδική και εφήμερη. Το μεταβατικό στάδιο προς την ενηλικίωση φαίνεται να έχει παραταθεί. Είναι, λοιπόν, σκόπιμο να δοθεί στο δικαστήριο η δυνατότητα, κρίνοντας κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, να αποφασίζει αν οι νεαροί ενήλικες (18-21 ετών) πρέπει να αντιμετωπίζονται κατά τρόπο παρόμοιο με εκείνο που προβλέπεται για τους ανηλίκους, επιβάλλοντας σε αυτούς αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα που θα μπορούν να εκτίονται μέχρι το 25ο έτος της ηλικίας τους (βλ. άλλωστε και Σύσταση Rec (2003) 20 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για τους «Νέους τρόπους αντιμετώπισης της παραβατικότητας των ανηλίκων και το ρόλο της Δικαιοσύνης Ανηλίκων», παρ. 11).

Για το σκοπό αυτόν τομές πρέπει να γίνουν και στο διαδικαστικό πεδίο. Είναι σημαντικό ο δικαστής ανηλίκων να έχει αυξημένη εμπειρία και εξειδίκευση στο χειρισμό των θεμάτων που σχετίζονται με την εγκληματικότητα των ανηλίκων και για το λόγο αυτόν αφενός πρέπει να προβλεφθεί ότι αυτός θα έχει το βαθμό του Προέδρου Πρωτοδικών και όχι του Πρωτοδίκη και αφετέρου ότι πρέπει να έχει συμμετάσχει σε σχετικά επιμορφωτικά σεμινάρια, τα οποία θα οργανώνει η Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργών. Για τον ίδιο λόγο προβλέπεται ότι οι δικαστές ανηλίκων θα δικάζουν τα εγκλήματα ανηλίκων επί μία τουλάχιστον τριετία που μπορεί να ανανεώνεται για μία ακόμη τριετία, ώστε να επιτευχθεί η βέλτιστη αξιοποίηση της γνώσης και της εμπειρίας που αποκτούν σε αυτό το αντικείμενο.

Αλλαγές απαιτούνται και στη διάταξη για την προσωρινή κράτηση των ανηλίκων, η οποία δε θα πρέπει να είναι επιτρεπτή παρά μόνο σε εκείνες τις περιπτώσεις που μπορεί να επιβληθεί και ποινικός σφραγισμός, δηλαδή πλέον μόνο σε ανηλίκους άνω των 15 ετών, κάτι που προβλέπεται άλλωστε ρητά και από το άρθρο 3.2-17 του Πρότυπου Νόμου του ΟΗΕ για το Σύστημα της Δικαιοσύνης των Ανηλίκων (Model Law on Juvenile Justice, 1997), με βάση το οποίο «μόνο νέοι ηλικίας από 15 ετών μπορούν να κρατηθούν προσωρινά». Εξάλλου, κατά τη σύσταση R(2003)20, άρθρο 16, της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, η προσωρινή κράτηση δεν μπορεί να διαρκεί άνω των 6 μηνών έως την έναρξη της δίκης του ανηλίκου.

Αλλαγές φαίνονται όμως αναγκαίες και σε σχέση με την τηρούμενη διαδικασία και την υποστήριξη του ανηλίκου από συνήγορο. Ήδη στην πράξη οι ανήλικοι δικάζονται σε ρητή δικάσιμο αφού προηγουμένως έχει συνταχθεί σχετική έκθεση από τους επιμελητές ανηλίκων. Την ορθή αυτή παγιωμένη θέση της νομολογίας πρέπει και ρητά να προβλέψει πλέον ο νόμος, όπως ρητά πρέπει επιπλέον να προβλεφθεί ο υποχρεωτικός διορισμός συνηγόρου για την εκδίκαση σοβαρών εγκλημάτων, δηλαδή πράξεων που αν τελούνταν από ενήλικες θα είχαν το χαρακτήρα κακουργήματος. (Για την ανάγκη ενίσχυσης της νομικής θέσης του ανηλίκου καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας και την αναγνώριση του δικαιώματος παράστασης με συνήγορο, βλ. άρθρα 7.1 και 15.1 των Στοιχειωδών Κανόνων των Ηνωμένων Εθνών για την Απονομή της Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους, καθώς και τη Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης Νο. R (87) 20 για τις «Κοινωνικές αντιδράσεις στην παραβατικότητα των ανηλίκων», παρ. 8).

Αλλά και στο επίπεδο του λεγόμενου προληπτικού δικαίου των ανηλίκων χρειάζονται σημαντικές επεμβάσεις. Σε αντίθεση με ό,τι ισχύει για τους ενήλικες, σχετικά με τους οποίους το κράτος μπορεί να επεμβαίνει μόνο αφού τελέσουν ένα έγκλημα, στους ανηλίκους η κρατική φροντίδα πρέπει να προσφέρεται ήδη σε προγενέστερο στάδιο, στις περιπτώσεις εκείνες που το περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγαλώνουν τους ωθεί ουσιαστικά στο έγκλημα.

Ωστόσο, όπως ορθά έχει επισημάνει ο Συνήγορος του Πολίτη στο πλαίσιο της δημόσιας διαβούλευσης, στην περίπτωση αυτή η παρέμβαση του κράτους πρέπει να έχει κατά βάση προνοιακό χαρακτήρα και η φροντίδα του ανηλίκου πρέπει να πραγματοποιείται πρωτίστως σε προνοιακού τύπου δομές. Μόνο κατ' εξαίρεση, όταν ο αρμόδιος επιμελητής ανηλίκων διαβεβαιώνει ότι η φροντίδα του ανηλίκου στις υπάρχουσες τέτοιου είδους δομές δεν μπορεί να προσφέρει το αναγκαίο γι' αυτόν περιβάλλον, μπορεί να διατάσσεται ο εγκλεισμός του ανηλίκου στο ίδρυμα αγωγής. Ακόμη άλλωστε και στην περίπτωση αυτή, ο εγκλεισμός δεν μπορεί να γίνεται χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η γνώμη και του ίδιου του ανηλίκου, ανάλογα με την ηλικία του και το βαθμό ωριμότητάς του. Για το σκοπό αυτόν, είναι αναγκαία η θέσπιση της υποχρεωτικής ακρόασης του ανηλίκου από τον δικαστή ανηλίκων και συνεκτίμησης της προσωπικής του γνώμης πριν από τη λήψη απόφασης για τον εγκλεισμό του σε ίδρυμα αγωγής για λόγους προληπτικούς και, ειδικότερα, επειδή ο ανήλικος συμβιώνει σε κοινωνικό περιβάλλον ατόμων που τελούν καθ' έξη ή κατ' επάγγελμα αξιόποινες πράξεις. Το αναγκαίο μιας τέτοιας ακρόασης προκύπτει και από το άρθρο 3 περ. β' της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Άσκηση των Δικαιωμάτων των Παιδιών (ν. 2502/1997 - πρβλ. και άρθρο 12 παρ. 1

της Διεθνούς Σύμβασης ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού - ν. 2101/1992). Γι' αυτό και η εν λόγω ακρόαση θα πρέπει επιπλέον να γίνεται υποχρεωτικά και από τον αρμόδιο εισαγγελέα. Εξάλλου, για λόγους δικαιοκρατικούς θα πρέπει εκ των προτέρων να ορίζεται η ακριβής μέγιστη χρονική διάρκεια που κρίνεται αναγκαία για τον προληπτικό εγκλεισμό του ανηλίκου στο ίδρυμα αγωγής, όπως άλλωστε αυτή ορίζεται και στις περιπτώσεις που ο εγκλεισμός προβλέπεται ως αναμορφωτικό μέτρο.

Αλλαγές όμως απαιτούνται και σε σχέση με τους μηχανισμούς που διαθέτει το κράτος για την πρόληψη της θυματοποίησης και της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Όπως δείχνουν όλες οι έρευνες, το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών που βρίσκονται στα ειδικά καταστήματα κράτησης είναι παιδιά που έχουν υποστεί μακρόχρονη κακοποίηση από μέλη της οικογένειάς τους, είτε με τη μορφή της σωματικής κακοποίησης είτε με τη μορφή της παραμέλησης ή εκμετάλλευσης.

Παράλληλα αποδεικνύεται ότι οι κρατικοί και κοινωνικοί φορείς ελάχιστη βοήθεια προσφέρουν στο επίπεδο της πρόληψης της θυματοποίησης των ανηλίκων και της – σε μεγάλο βαθμό – συνδεδεμένης με αυτήν εγκληματικότητάς τους. Θα πρέπει βέβαια να αναγνωριστεί ότι ο Έλληνας νομοθέτης εγκαίρως διέγινωσε την ανάγκη κρατικής παρέμβασης. Η μέριμνα για τους ανηλίκους που βρίσκονται σε κίνδυνο έχει ανατεθεί από το κράτος, ήδη από τη δεκαετία του '40, στις Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων που έχουν συσταθεί σε κάθε πρωτοδικείο. Ωστόσο, οι Εταιρείες αυτές, κυρίως εξαιτίας της έλλειψης του αναγκαίου προσωπικού αλλά και της μεγάλης έντασης των προβλημάτων που καλούνται να αντιμετωπίσουν, δε φαίνεται ότι μπορούν – παρά το σημαντικό έργο που επιτελούν ορισμένες από αυτές – να ανταποκριθούν στο έργο που τους έχει ανατεθεί. Το ίδιο το νομοθετικό πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία τους, μολονότι αναμορφώθηκε το 1995, παρουσιάζει εξάλλου ορισμένα προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπισθούν.

Πιο συγκεκριμένα, με την προτεινόμενη ρύθμιση προσδιορίζεται με μεγαλύτερη σαφήνεια το έργο που οφείλουν να προσφέρουν οι Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων και εξειδικεύονται τα προσόντα όσων διορίζονται στο διοικητικό τους συμβούλιο.

Παράλληλα, η πιο σημαντική τομή στο χώρο αυτό είναι η προβλεπόμενη στο προτεινόμενο σχέδιο νόμου ίδρυση Κεντρικού Επιστημονικού Συμβουλίου που θα αναλάβει να παρακολουθεί το προσφερόμενο από τις Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων έργο, καθώς επίσης να διατυπώνει προτάσεις για τα προβλήματα και την έλλειψη συντονισμού που παρατηρείται στις σχέσεις μεταξύ των Εταιρειών αφενός και άλλων φορέων που δραστηριοποιούνται στον ίδιο χώρο αφετέρου. Σήμερα είναι κοινή διαπίστωση τόσο του Συνηγόρου του Παιδιού και της UNICEF όσο και της επιστημονικής κοινότητας ότι ένα βασικό πρόβλημα στο χώρο της πρόληψης και αντιμετώπισης της θυματοποίησης και εγκληματικότητας των ανηλίκων είναι η πλήρης έλλειψη συντονισμού μεταξύ των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων, όπως και μεταξύ αυτών και άλλων φορέων που ασχολούνται με την ίδια ομάδα στόχο, υπάγονται όμως στον έλεγχο άλλων Υπουργείων ή έχουν ιδρυθεί από την τοπική αυτοδιοίκηση ή ιδιώτες. Το αποτέλεσμα είναι κατασπατάληση πόρων και μειωμένη αποτελεσματικότητα. Το κράτος εμφανίζεται τελικά απόν. Αντίστοιχο πρόβλημα υπάρχει σχετικά με τους ανηλίκους που έχουν τελήσει κάποιο έγκλημα και έχουν στερηθεί την ελευθερία τους. Πέραν των κακών συνθηκών των χώρων κράτησης (θα άξιζε να αναφερθεί ότι η διεθνής τάση είναι η οργάνωση μικρών κοινοτήτων, με οικογενειακή κατά βάση μορφή), η εκπαίδευση και η προσφορά δραστηριοτήτων για την κάλυψη του ελεύθερου χρόνου, όπως επίσης η επαγγελματική κατάρτιση και η προετοιμασία των νεαρών κρατούμενων για την κοινωνική τους επανένταξη, είναι τομείς όπου δεν υπάρχει ένας συνολικός σχεδιασμός και συντονισμός του προσφερόμενου έργου.

Με τα δεδομένα αυτά, είναι αναγκαία η σύσταση στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων επιστημονικού συμβουλίου που θα υποστηρίζεται διοικητικά από ειδική υπηρεσία του ίδιου Υπουργείου και θα έχει ως έργο: α) την παρακολούθηση του έργου των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων πανελλαδικά και την εισήγηση προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των αναγκαίων μέτρων για τη βελτίωσή του, β) την ανάπτυξη συνεργασίας σε εθνικό και διεθνές επίπεδο με οργανισμούς και υπηρεσίες, δημόσιους ή ιδιωτικούς, καθώς και με Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (Μ.Κ.Ο.) για την οργάνωση ενός ενιαίου δικτύου πρόληψης και αντιμετώπισης της θυματοποίησης και της εγκληματικότητας των ανηλίκων, γ) τη διαμόρφωση μιας κεντρικής υπηρεσίας καταγγελιών πράξεων κακοποίησης, παραμέλησης ή εγκατάλειψης ανηλίκων, δ) τη διατύπωση προτάσεων και την εκπόνηση μελετών, ιδίως σε στρατηγικό επίπεδο, για θέματα που αφορούν στην πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, καθώς και ε) την παροχή υπηρεσιών γνωμοδοτικού και συμβουλευτικού χαρακτήρα για τα θέματα αυτά προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ή άλλους φορείς.